Prostředkování souvislostí, souvislosti prostředkování Durychovo *Bloudění*, Döblinův *Wallenstein* a německo-český literární transfer

Tilman Kasten

SFB 1015 Muße. Grenzen, Raumzeitlichkeit, Praktiken, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg
tilman.kasten@sfb1015.uni-freiburg.de

Za knihu o valdštejnských románech Alfreda Döblina a Jaroslava Durycha, již představil ve zde publikované přednášce v Goethe-Institutu v Praze 28. června 2017, obdržel německý literární a kulturní vědec Tilman Kasten Cenu Otokara Fischera. Ocenění určené německy píšícím bohemistkám a bohemistům začal v roce 2017 udělovat pražský Institut pro studium literatury. Monografii Historismuskritik versus Heilsgeschichte — Die Wallenstein-Romane von Alfred Döblin und Jaroslav Durych [Kritika historismu vs. dějiny spásy — Valdštejnské romány Alfreda Döblina a Jaroslava Durycha] *vydalo v roce 2016 nakladatelství Böhlau. Další informace na www.ipsl.cz/cof.*

ej

Vážené dámy, vážení pánové,
mám radost, že mohu v Praze představit svou knihu, a cítím se poctěn, že tak nyní mohu učinit jako laureát Ceny Otokara Fischera. Děkuji porotě za shovívavé čtení mé knihy a Institutu pro studium literatury za pozvání. Konečně patří mé díky také Goethe-Institutu — za to, že krom jiného zajistil prostorové souvislosti pro zprostředkování mojí přednášky.

V roce 1931 poukázal pražský publicista a překladatel Pavel/Paul Eisner v březnovém vydání *Literárních novin* na skutečnost, že romány *Wallenstein* od Alfreda Döblina a *Bloudění* od Jaroslava Durycha takřka vyzývají ke srovnání, jehož výsledky ovšem nelze vyčerpávajícím způsobem prohovořit v rámci jednoho novinového článku. Z vlastní zkušenosti mohu říci, že možnosti srovnání románu německého autora z roku 1920 a Durychovy *Větší valdštejnské trilogie* jsou mnohé, dokážou vyplnit celou monografii. Zároveň vedle sebe oba romány nestojí jako dvě rovnoběžky, které se teoreticky protnou až v nekonečnu. Existují mezi nimi i uchopitelné, zcela konkrétní průsečíky. Lze tedy provést nejen srovnání, ale prozkoumat také fenomény recepce, působení a literárního prostředkování. Je přitom nutné nazírat obě díla šířeji než jen v jejich konkrétních národně literárních souřadnicích, to znamená zaměřit se na provázanost domněle homogenních národních literatur.

Na velmi abstraktní rovině jsem tímto načrtl pracovní program své knihy. Výsledky mého vypořádání se s oběma romány, které na jeho základě vznikly, bohu-

OPEN ACCESS

žel nelze nyní v tomto krátkém čase shrnout. Proto bych vám dnes místo toho chtěl představit jeden dílčí aspekt. Ze všeho nejdřív ale považuji za důležité seznámit vás ve stručnosti s oběma romány a jejich společnou historií.

Döblinův *Wallenstein* vznikl z velké části během první světové války a byl dopsán po jejím konci. Roku 1920 román vyšel v nakladatelství *S. Fischer*. K tomuto roku se také datuje začátek Durychova zájmu o valdštejnskou látku: Měl vydržet ještě dalších devět let, protože *Bloudění. Větší valdštejnská trilogie* vyšlo teprve na podzim roku 1929. Po něm následovalo roku 1934 *Rekviem. Menší valdštejnská trilogie* — spojení tří kratších povídek, které už předtím vyšly samostatně.

Již na počátku dvacátých let česká strana zřejmě uvažovala o prezentování překladu Döblinova *Wallensteina* čtenářům. Od toho pak ale bylo upuštěno. Zřejmě by to tak i zůstalo, kdyby Durychovo *Bloudění* nebylo tak kontroverzně přijato domácí kritikou a roku 1930 nezískalo československou státní cenu za literaturu. Pendant k Durychovu dílu, alespoň co do historického námětu, mohlo čtenářům v Döblinově *Valdštejnovi* prezentovat nakladatelství *Družstevní práce v* roce 1931. Také Durychovy valdštejnské texty nalezly svého překladatele. Už roku 1927 se iniciativy chopil již zmíněný Pavel/Paul Eisner a dokázal Durycha získat pro překlad textu do němčiny. Eisner navíc působil jako „literární agent", neboť to byl on, kdo Durychovi zprostředkoval kontakt na mnichovské nakladatelství *Piper*, u kterého text na podzim roku 1933 vyšel pod názvem *Friedland. Ein Wallenstein-Roman,* následovaný roku 1934 překladem menší valdštejnské trilogie. Eisner, Durych a nakladatelství původně plánovali vydání *Friedlandu* už na rok 1929, tedy současně s českým originálem. Znemožnily to ale kromě jiného ekonomická situace v Německu a také Eisnerovy pomalé pracovní pokroky.

Tímto by tedy byla načrtnuta publikační historie obou románů — alespoň pro meziválečné období. Pohleďme nyní blíže na tyto romány! Ano, pojďme opravdu začít pohledem.

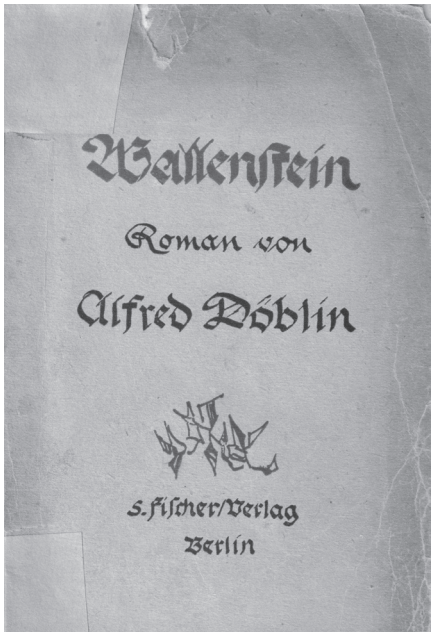

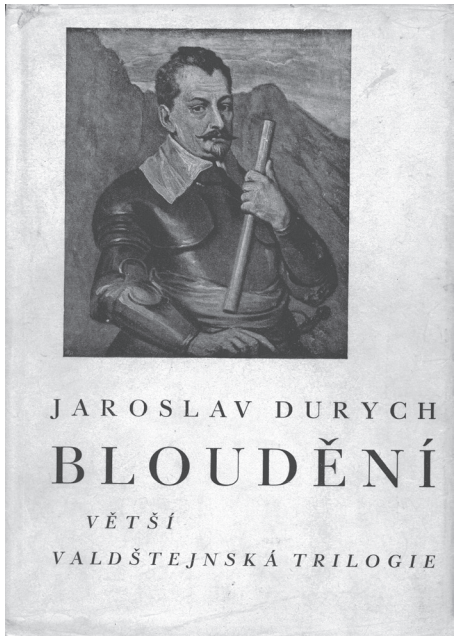

OPEN ACCESS

Vidíte zde obálky obou románů, které už samy o sobě poukazují na to, jak romány s příběhem Albrechta z Valdštejna zacházejí. Nejprve k přebalu Döblinova *Wallensteina*. Čeho si všimneme? Tak nejprve: Stojí tu, že se jedná o „román", ne o „historický román". Nápadná je také ilustrace. Zvláštně abstraktní, znázorňuje možná — jak se mi zdá — draka. To by mělo své opodstatnění v románu. Valdštejn je totiž v románu několikrát přímo označen jako „drak". Vypravěč tak odkazuje na smyslovou rovinu, která se vyhýbá historickému myšlení, jak ho vyšlechtil vědecký historismus 19. století. Odkazuje k přírodě a jejím silám, které vládnou v člověku i ve světě, a na jejichž pozadí se ukazuje být schopnost jednání konkrétního individua v dějinách pouhou chimérou. Döblinův text zcela podkopává koncept velkých historických osobností, hrdinů a suverénních národů. Postava Valdštejna v jeho románu proto také neztělesňuje nějakou jednoduchou ideu, kterou by šlo vztáhnout na politickou nebo historickou situaci doby vzniku. Zdá se dokonce, že se Döblin pustil do tohoto historického námětu jen proto, aby mohl dovést historické myšlení ad absurdum. Z tohoto hlediska je zřejmé, proč nezvolil označení „historický román".

Pohleďme nyní na obálku prvního knižního vydání Durychova románu. Nápadný je zde především Valdštejnův portrét, dílo Athoniho van Dycka ze 17. století. Za pomoci specifických atributů je zde Valdštejn vykreslen jako hrdinný vládce a válečník. Na rozdíl od Döblinova Valdštejna je ten Durychův skutečným hrdinou. Stojí nad oběma válčícími stranami, neztotožňuje se ani s Němci, ani s Čechy, vymykaje se svému času sleduje své vlastní cíle. Ve srovnání s Valdštejnem se všechny ostatní historické postavy ukazují jako prolhané, slabošské a nečestné — od císaře až k českým stavům a evangelickým exulantům. Valdštejn, vázaný principem světského výkonu moci, musí vzhledem k logice románu i přes svůj hrdinný charakter selhat. Nehodlá totiž opustit sféru politiky, války, států a vládců. Jinak je tomu u Čecha Jiřího a Andělky z Katalánska, jejichž milostný příběh je velmi těsně propleten s Valdštejnovým osudem. Jakožto zástupkyně hluboké víry inspirované františkánským ideálem chudoby dokáže katolička Andělka přesvědčit Čecha a bývalého „kacíře" Jiřího o Boží lásce, a tím i o své vlastní lásce — nicméně až poté, co je Jiří během zavraždění Valdštejna sám smrtelně raněn. Na konci svého života uzná, že historická sféra je neblahá a pouze láska a vhled do dějin spásy mohou vést k pozitivnímu vztahu ke světu. Nakonec se mu ještě podaří mistrovský kousek, a to zplodit umíraje dítě, což Andělku — podle vyznění konce románu — přiměje k tomu, aby s dítětem zůstala v Čechách. Není těžké rozpoznat, že tento milostný příběh není jen sentimentálním doplňkem nebo hávem pro náboženské poselství. V roce 1929 představoval také vzpomínkově kulturní provokaci. Lze ho totiž chápat jako pozitivní hodnocení rekatolizace Čech po bitvě na Bílé Hoře. Krédo románu zní: Stejně jako Andělka uzdravuje duši Jiřího, tak ozdravně dopadla pro Čechy rekatolizace, přičemž text silně rozlišuje mezi církevním úřadem a pravou vírou.

S ohledem na rozdíly mezi *Blouděním* a *Wallensteinem* lze na tomto místě pronést prozatímní závěr: Döblin se velmi snažil o to, aby svým Valdštejnem *ničím* nepřispěl k souvislosti mezi německou historií a národní identitou. Mnohem spíše mu jde o dekonstrukci kategorií, jako jsou identita a historie, v rámci estetického experimentu. Zcela jinak je tomu pak u Durycha: Jeho román hledá návaznosti na soudobé debaty o národní identitě. Zpochybňuje státonosné chápání historie, když neguje národní narativ oběti, pramenící z traumatu bitvy na Bílé hoře.

OPEN ACCESS

K Durychovu *Bloudění* tak lze najít kromě recenzí, které se věnují estetice a žánrově historickému výkonu románu, také značné množství kritik, které analyzují a hodnotí jeho obraz historie. Zástupci katolíků a evangelíků, pokrokářů a konzervativců, realistů a nacionalistů viděli v *Bloudění* buď potvrzení, nebo napadení svého vlastního obrazu historie a podle toho reagovali. Zajímavé přitom je, že někteří kritici použili Döblinův valdštejnský román jako šablonu a přitom často poukazovali na jeho domněle pozitivní vylíčení českých exulantů. Miloš Vaněk například poznamenal, že Döblin působí na rozdíl od Durycha jako „horlivý český vlastenec", a Josef Staněk chválil, že se Döblin staví „na stranu našich nešťastných předků". Döblin, který se svým historickým románem chtěl z historickopolitických debat koneckonců „vypsat", je tak v rámci kontrastivní recepce zatažen hluboko do československých historických debat. Döblinův estetický experiment byl tedy částí české kritiky použit jako „argument" proti nebo pro Durychovu valdštejnskou trilogii. Spisovatel Döblin, který slavil se svým románem *Berlin Alexanderplatz* v roce 1929 v Německu veliký úspěch a platil tam za velkoměstského spisovatele číslo jedna, vděčí souvislostem kulturní paměti dvacátých a raných třicátých let za to, že byl českou kritikou představen primárně jako interpret české historie. *Alexandrovo náměstí* mimochodem vyšlo teprve roku 1935 v překladu Zdeňky Münzerové.

Na tomto místě bych se chtěl vrátit k pojmům „kontextu" či „souvislostí prostředkování" z titulu přednášky. Myslím, že je nyní zřejmé, jak velice společenská situace v Československu vedla k tomu, že Döblinův Valdštejn byl — alespoň některými literárními kritiky — vykládán ve zcela určitém smyslu. To se samozřejmě mohlo stát pouze za předpokladu, že byl silně zanedbán literárněhistorický kontext vzniku a publikace Döblinova románu v Německu. Döblinova expresionistická estetika, jeho poetologické spisy o románové formě a také jeho komentáře k *Wallensteinovi* — veškeré tyto literárněhistorické souvislosti byly převažující částí českých recenzentů prostředkovány jen omezeně. Vzhledem k dominanci kontextu prostředkujícího vztahování se k dějinám tedy docházelo k prostředkování kontextu jen ve velmi omezené míře.

Jak již bylo naznačeno, recepce *Friedlandu* proběhla u části německé literární kritiky velmi podobně. Také zde byly souvislosti prostředkování — nacistické Německo a složitá hospodářská situace nakladatelství *Piper* — zodpovědné za to, že nebyl prostředkován literárněhistorický kontext vzniku, publikace a recepce *Bloudění*, ba ani zprostředkován být nemohl. S ohledem na Valdštejnovu popularitu Eisner text přepracoval tak, že milostný příběh Jiřího a Andělky ustoupil do pozadí, zatímco Valdštejnův příběh se dostal do popředí. Tomu odpovídalo i pojmenování románu *Friedland. Ein Wallenstein-Roman* a propagace románu nakladatelstvím jako knihy, jejíž dění se odehrává na „německé půdě". Durychova role coby katolického a českého autora a pozice románu v českých historických debatách nebyly pro nakladatelství a širokou část románové recepce vůbec relevantní. V tiráži není ani uveden jazyk originálu.

U Döblinova *Valdštejna* tedy blokovaly zprostředkování kontextu vzpomínkově politické debaty v Československu, v případě *Friedlandu* to zase byla politická situace a nakladatelstvím sugerovaný německý zájem o Valdštejna. Existovali nicméně i znalí recenzenti, kteří byli o literární a politické situaci v Československu informováni — buď proto, že sami v republice žili, nebo protože měli vztah k české kultuře z něja-

OPEN ACCESS

kého jiného důvodu. Na závěr bych Vám rád představil jednu neznámou osobnost a její specifický zájem o Durychův román.

Roku 1934 vyšla v německém katolickém časopise *Hochland* kritika pojmenovaná *Wallensteiniana*, která se mimo jiné zabývá Durychovým románem. Franz Arens, jak se recenzent jmenoval, byl o Durychově díle velmi dobře informován. Ví, že je to český katolický autor, povoláním lékař. Arens navíc zná i český originální název *Bloudění* a poukazuje na zkrácenou formu německého překladu. Kromě toho také vyzdvihuje roli nakladatelství *Piper*, když poukazuje na to, že se „již mnohonásobně zasloužilo […] o zpřístupnění cenné české literatury". Pouze Eisnerův pseudonym Marius Hartmann-Wagner nedokáže, nebo možná snad ani nechce, odhalit. Přesto měl Arens očividně dobré znalosti literárního dění v Československu.

Mohli bychom si teď myslet, že se takový, co do srovnání dobře informovaný recenzent bude zabývat především národně historickými implikacemi díla a rozčilenými diskusemi kolem něho. To ale nedělá. Jeho interpretace jde jiným směrem: Arens shledává, že především postava Valdštejna hovoří „řečí doby baroka" a vůbec se celý román silně snaží „vizionářsky-obrazně zachytit ‚dobu' tohoto významného muže". Jako Durychův vzor podle něho přicházejí v úvahu především „manýrističtí malíři pozdního šestnáctého století". Durych prý do určité míry zachycuje ducha barokní epochy stylem takového Greca, a proto je nutno označit jeho dílo za „kulturněhistorický dobový román". Potud Arensova interpretace románu. Jeho text zde ovšem nekončí, ale zabývá se následně další knihou — a sice historiografickou. Je to studie *Valdštejn 1630–1634 (Dějiny valdštejnského spiknutí)* publikovaná v letech 1933/1934 z pera historika Josefa Pekaře. Kniha představuje druhé, přepracované vydání habilitačního spisu tohoto autora, který vyšel již v roce 1895. Arens historika Pekaře nejprve krátce představuje. Dvě věci jsou zde důležité: Zaprvé poukazuje na to, že Pekař je ve svých hodnotících soudech obzvlášť spravedlivým historikem, ba se dokonce odvážil „svým krajanům s neomylnou jasností ukázat, že katolicismus, němectví, a dokonce staré Rakousko nemusí být ani pro národně uvědomělého českého historika bezpodmínečnými nepřáteli a ničiteli všeho českého". Zadruhé Arens Pekaře představuje jako „převážně kulturněhistoricky" zaměřeného historika, jeho znovuvydané rané dílo podle něho nicméně představuje spíše „politicky historickou monografii".

Z toho konečně vychází i Arensova kritika. Pekařovo „Rankovsky […] jasné a klidné […] líčení" je chvályhodné, ale Pekař podle něj ve svém hodnocení Valdštejna přespříliš přenáší vlastní míru „nezištného sporu o pravdu a logicky ovládnutého snažení se o jasnost [na] charakter barokní doby, prostoupený mnohem silnějšími iracionalismy". Především Pekařovo charakterizování Valdštejna jako blázna a lháře je podle něj příliš poplatné vlastním rozumovým měřítkům a nezohledňuje „ducha" barokní éry. Proto se člověk po historikově díle zase rád ponoří do Durychova „soumračně-démonického světa" — ten přece jen činí duchu baroka více zadost. Nevyřčena přitom ovšem zůstává logická konsekvence této argumentace, totiž že Durychovo pozitivnější hodnocení Valdštejna tudíž musí být přesvědčivější.

Nechceme ale zůstat u prezentování obsahu textu, ale ptát se po důvodech, z jakých Arens Durychův román tímto způsobem kontextualizoval. V rámci jakých souvislostí prostředkování tedy probíhalo Arensovo prostředkování kontextu? Při hledání odpovědi na tuto otázku bych chtěl sledovat dvě stopy — jednu biografickou a jednu vědecky historickou.

OPEN ACCESS

Nejprve k té biografické: Život Franze Arense nebyl doposud téměř prozkoumán. Na základě několika archiválií a dokumentů se jej pokusím alespoň v náznacích rekonstruovat. Arens se narodil 20. prosince 1880 ve Vídni. Jeho matka byla v Praze narozená Malwine Pollaková. Rodiště otce, který zemřel v roce 1882, se mi vypátrat nepodařilo. Po otcově smrti se matka roku 1888 vdala za Otto Ederera a s dětmi se za ním přestěhovala do Prahy. Roku 1893 Franz Arens změnil své příjmení z „Abeles" na „Arens". Kromě toho přestoupil od židovské víry k evangelicko-luteránskému vyznání (kdy se to stalo, jsem ale ještě nezjistil). Od roku 1890 do roku 1895 navštěvoval c. a k. Německé státní gymnázium Na Příkopech, mezi lety 1895 a 1898 gymnázium v Kadani. V letech 1898 až 1900 následovalo studium na Pražské německé univerzitě a následně do roku 1902 v Lipsku. Pravděpodobně od roku 1905 je s přestávkami hlášen v Mnichově. V registračních dokumentech města Mnichov je veden jako soukromý učenec a přísahou vázaný soudní znalec a tlumočník pro český jazyk. Rakouskou státní příslušnost vyměnil za říšskoněmeckou.

Taková biografie ukazuje, že Arens měl osobní, a především také jazykový vztah k Čechám, respektive k české společnosti a kultuře. Proč se zabýval zrovna Durychem a Pekařem, to samozřejmě neobjasňuje. Určité vysvětlení zde skýtají jeho intelektuální horizont a publikace. Arens studoval obory historie, literatura, historie umění a národní ekonomie, jeho dizertace měla být chápána jako „příspěvek k německé kulturní historii". Kulturně historický přístup Arens doložitelně používal i nadále až do třicátých let 20. století. V návaznosti na svého lipského učitele Karla Lamprechta a další exponenty humanitně a kulturně historických přístupů, které se v první třetině 20. století rozvíjely, definoval Arens kulturně historický přístup jako „historii proměňujících se forem lidského, především duševního bytí". Skrze ducha epochy, vyjadřujícího se ve formách, estetice a stylu by podle jeho názoru šlo vypátrat podstatu třeba „barokního člověka". V letech 1933/1934 Arens uvádí, že téměř připravil k tisku rukopis monografie o „éře obnovení víry v Itálii". Ta ale nikdy nevyšla.

Jak Arens sám už naznačil, byly počátky tvorby Josefa Pekaře ovlivněny politickým dějepisectvím, kolem r. 1910 ale začal do svého obrazu historie stále více zahrnovat také sociální, hospodářské a později také kulturně historické aspekty. Na tomto místě mohu komplexní vědecko-historické pozadí jen naznačit — důležitá je především skutečnost, že Arens v Pekařovi viděl souputníka v záležitostech „kulturní historie". Arense s Pekařem ale nespojuje jen kulturněhistorický zájem, k českému historikovi ho přivedla také snaha o vědeckou traktaci národní otázky a národnostních sporů. Arens se tak ve dvacátých letech vypořádával v některých textech částečně kriticky, částečně polemicky s výsledky první světové války, sebepojetím Československé republiky jako národního státu a postavením německojazyčné menšiny. Nemohu zde o těchto textech hovořit jednotlivě, použité výrazy „Auslandsdeutschtum (němectví žité v zahraničí)", německý „Besitzstand (stav vlastnictví)", „válečná vina", „boj tří a půl milionového sudetoněmeckého národa o existenci" atd. mohou naznačit, jaké zaměření tyto články mají. Arens sice nezpochybňoval samostatnost Československa, zato ale jeho chápání státně pojatého národa a menšin. Proto požadoval jak politické, tak kulturní uznání „německých zásluh" v historii a současnosti. Kritika statutu quo, uznaného z pragmatických důvodů, u něj nicméně i nadále vychází z přesvědčení o „celonárodním [německém] ideálu". Po německém národním hnutí navíc požadoval, aby pro sebe získalo židy žijící v Československu.

OPEN ACCESS

Arens Pekaře ve svých článcích zmiňuje jako spravedlivý hlas, který nezanedbává „celkový historický vývoj českého národního charakteru vycházejícího z onoho přirozeného napojení na německý osud" — a to především se zaměřením na posouzení barokní éry/pobělohorské doby. Historik pro něj funguje jistým způsobem jako „spojenec" v národním/nacionalistickém vypořádávání.

Začíná tedy být zřejmé, že Arense k Pekařovi dovedla jak „národní", tak „kulturně historická" linie, jež se proťaly v zájmu o baroko. A to nejen v intelektuálním, ale i ve zcela konkrétním smyslu. Z první poloviny třicátých let jsou dochovány Arensovy dopisy Pekařovi. Dokumentují, jak se Arens zasadil o německý překlad Pekařova díla *(Wallenstein 1630–1634. Tragödie einer Verschwörung)* publikovaný roku 1937 — pomáhal Pekařovi při překladu, poskytoval obsahové komentáře a pokoušel se pro knihu najít nakladatele: oslovil mj. také nakladatelství *Piper*. V dopise z 20. srpna 1934 musel nicméně oznámit, že *Piper* nemá zájem. Připomeňme, že roku 1934, v dubnovo-zářijovém sešitě *Hochlandu* vyšla také hromadná recenze Durychovy a Pekařovy knihy. Lze tedy bez problémů spekulovat o tom, jestli neměla na jedné straně příznivá kritika *Friedlandu* a odkaz na zásluhy nakladatelství *Piper* určitou souvislost s Arensovou „reklamou" na Pekařovu knihu na straně druhé. Dopisy dále ozřejmují, že kontakt s českým učeným světem pro Arense od roku 1933 získal novou dimenzi. Pekař už nebyl jen „spojencem" v boji národů, ale kontakt s ním Arensovi také umožňoval i nadále pracovat jako soukromý učenec a publikovat. Pekař tedy Arense také podporoval, třeba pomocí honorářů nebo krátkých recenzí v *Českém časopise historickém*. Ještě zřetelněji je to vidět v dopise pocházejícím z Arensova pera z roku 1935 adresovaném Otokaru Fischerovi. V dopise se hovoří o Arensově úmyslu založit „metaetnickou kulturně historickou badatelskou organizaci" a tomu odpovídající časopis — s „výchozí pozicí" v Československu. Časopis se měl jakožto německojazyčný orgán obracet na německy mluvící nenacistické čtenářstvo. Píše, že už o tom mluvil s ministrem Kroftou, Fischer by se u něj laskavě mohl o věc znovu zasadit. Fischerovu odpověď na tento dopis bohužel neznáme. Ale alespoň jedno je zřejmé: Zatímco se Arens ještě ve dvacátých letech o Československu vyjadřoval polemicky z německého národnostního pohledu, po roce 1933 v něm očividně viděl možnost, jak alespoň částečně obejít nacistické represe, kterým byl kvůli svému židovskému původu vystaven.

Nic přesnějšího zde na základě doposud dostupných archiválií bohužel říci nelze. Další Arensovy životní cesty vedly pravděpodobně roku 1938 přes Rakousko do Chorvatska, kde zřejmě pracoval mimo jiné v *Chorvatském vydavatelském bibliografickém institutu* (*Hrvatski izdavalački bibliografski závod*). Roli ve zprostředkování tohoto místa tu mohl hrát vzdálený příbuzný z rodiny Arensova otčíma — chorvatský archeolog Zdenko Vinski (1913–1996). Po druhé světové válce byl Arens zřejmě jako „Volksdeutscher (Němec podle národnosti)" internován v táborech Stara Gradiška a Krndija. 3. ledna 1946 tam zemřel následkem onemocnění tyfem.

Tímto exkurzem po stopách Arensovy recenze Durychova *Bloudění* bych rád skončil. Doufám, že jsem Vám zprostředkoval šíři souvislostí, do kterých se může rozpínat i taková nenápadně působící knižní recenze; jakým komplexním způsobem mohou být vzájemně propojeny souvislosti prostředkování a prostředkování souvislostí. Sleduje-li člověk jednotlivé stopy, dospěje často k netušeným vědecko-historickým, biografickým nebo politickým průnikům. Dalo by se toho říci ještě více — k Arensovi

OPEN ACCESS

a Pekařovi, k Döblinovi, Durychovi a Eisnerovi, k románům nebo překladu *Wallensteina* od Vratislava Slezáka z roku 1981.

Ale spolu s Pavlem Eisnerem musím říci, že to všechno nelze v rámci jedné přednášky vyčerpávajícím způsobem postihnout, a zároveň doufám, že pro Vás mé výklady nebyly příliš vyčerpávající.

Děkuji Vám za pozornost.

Z němčiny přeložila Petra Grycová.